

Ірина Кононенко

Ад'єктивно-субстантивне безприйменникове керування в українській і польській мовах

Studia Ukrainica Posnaniensia 5, 91-99

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

АД'ЄКТИВНО-СУБСТАНТИВНЕ БЕЗПРИЙМЕННИКОВЕ КЕРУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

ІРИНА КОНОНЕНКО

Варшавський університет, Варшава — Польща
kononenko@wp.pl

PRZYMIOTNIKOWO-RZECZOWNIKOWA REKCJA
BEZPRZYIMKOWA W JĘZYKU UKRAIŃSKIM I POLSKIM

IRYNA KONONENKO

Uniwersytet Warszawski, Warszawa — Polska

STRESZCZENIE. Na materiale języka ukraińskiego i polskiego zostały zbadane różnice w łączliwości przymiotników. Przymiotnik może wchodzić w związki syntaktyczne oraz semantyczne z rzeczownikami jako członek główny grupy wyrazowej. Analiza do pewnego stopnia pokazuje zbieżności i rozbieżności systemów gramatycznych i leksykalnych języka ukraińskiego i polskiego.

ADJECTIVE-NOUN NON-PREPOSITIONAL GOVERNMENT
IN UKRAINIAN AND POLISH

IRYNA KONONENKO

Warsaw University, Warsaw — Poland

ABSTRACT. In the context of Ukrainian and Polish the differences in the adjectives combinatory power have been studied. The adjective was shown to be able to form the syntactic and semantic connections with noun as a reference component of the complex. The analysis made it possible to some extent show the convergence and divergence of the grammatical and lexical systems of Ukrainian and Polish.

Дослідження специфіки семантико-граматичних систем належить до базових завдань сучасної лінгвістики. Зіставлення визначених характеристик споріднених або неспоріднених мов допомагає виявити тенденції сходжень і розходжень між ними, сприяє встановленню міжмовної комунікації.

Одним з найбільш актуальних напрямків контрастивної лінгвістики є окреслення співвідношень між українською та польською мовами, що, з одного боку, належать до різних підгруп, відповідно — східно- та західнослов'янської, а з другого, — більше або менше зближені між собою на всіх мовних рівнях.

Типовим синтаксичним явищем більшості слов'янських мов, зокрема української та польської, є керування, що розглядається як вид підрядного зв'язку, при якому опорне слово вимагає від залежного певної відмінкової форми. Отже, керування виявляє себе в межах словосполучення. При цьому зазначимо, що в українському мовознавстві існує розвинена теорія словосполучення як однієї з основних синтаксичних конструкцій¹, натомість більшість

¹ Див., напр.: Г. М. Удовиченко, *Словосполучення в сучасній українській літературній мові*, Київ 1968; І. Р. Вихованець, *Грамматика української мови: Синтаксис*, Київ 1993, с. 9.

польських лінгвістів не виділяють словосполучення як окрему мовну одиницю і взагалі відмовляються від такого терміна². У цьому дослідженні словосполучення визначаємо як непередикативне семантико-синтаксичне утворення, що складається мінімум з двох повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

Коло морфологічних класів слів, що можуть керувати залежними словоформами, обмежене. Однією з частин мови, що має таку здатність, є прикметники. В українській і польській мовах прикметники можуть керувати іменниками безпосередньо або опосередковано (за допомогою прийменника). У запропонованій статті аналізується ад'єктивно-субстантивне керування без участі прийменників. Матеріалом статті слугувала картотека авторки, а також дані корпусів української та польської мов³.

Проблеми поширення прикметника іменниковими словоформами в одній з мов, що розглядаються у формальному або семантичному аспектах, неодноразово піднімали науковці⁴. Епізодично безприйменникові конструкції з головним компонентом- прикметником ставали предметом розгляду в зіставному плані. Скажімо, характер сполучуваності таких конструкцій описано в статті С. Різника⁵. У монографії Т. Молошної ад'єктивні словосполучення досліджуються на матеріалі шести мов, до числа яких українська мова не входить⁶. Прикметниково-іменникові конструкції з різними типами керування досить повно подані в *Українсько-польському синтаксичному словнику*⁷. Комплексний аналіз безприйменникового ад'єктивно-субстантивного керування на матеріалі української і польської мов проводився лише частково⁸.

Синтаксичний зв'язок між ад'єктивом та залежним від нього субстантивом виявляє себе як керування різного типу, порівн., напр.: *близький розпачу* (сильне керування); *posuszny żonie* (слабке керування). Таким чином, прикметник в ад'єктивних словосполученнях може характеризуватися сильною (облігаторною) / слабкою (факультативною), передбачуваною / непередбачуваною валентністю. У деяких лінгвістичних працях зустрічається поняття відмінкового прилягання⁹. Згідно з цією точкою зору, конструкції без прийменників належать до відмінкового прилягання синтетичного типу (*столений вечорами; senny dniami i nocami*).

Морфолого-граматичне і семантичне наповнення поширювача ад'єктива в словосполученні детерміноване передусім валентнісними та лексичними

² *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, M. Kucały, Warszawa, Kraków 1999, s. 120.

³ Електронне джерело: www.mova.info, www.nkjp.pl (24.04.2016).

⁴ А. П. Грищенко, *Прикметник у функції головного компонента в словосполученні*, [в:] *Синтаксис словосполучення і простого речення*, Київ 1975, с. 120–130; М. Szupryczyńska, *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń 1980, s. 59–98; W. Śliwinski, *Łączliwość składniowo-semantyczna przymiotników z rzeczownikami w języku polskim*, Kraków 1990; Н. И. Степаненко, *Синтаксическая и семантическая сочетаемость имен прилагательных в современном украинском языке*, автореф. дисс. канд. филол. наук, Киев 1989; І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, *Теоретична морфологія української мови*, Київ 2004, с. 190, 200, 208.

⁵ С. М. Ризнык, *Семантико-синтаксическая сочетаемость имен прилагательных с именами существительными в украинском и польском языках*, [в:] *Współzależność języków słowiańskich. Aspekt lingwistyczny i glottodydaktyczny*, Gdańsk 1998, s. 258–269.

⁶ Т. Н. Молошная, *Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках*, Москва 1985.

⁷ О. Śpiwak, M. Jurkowski, *Українсько-польський словник синтаксичний*, ред. наук. І. Кононенко, Warszawa 2003.

⁸ І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, Київ 2009, с. 118–132.

⁹ Г. М. Удовиченко, *Словосполучення в сучасній українській літературній мові...*, с. 32.

можливостями прикметника. Різні значення полісемічного прикметника можуть тяжіти або не тяжіти до утворення ад'єктивних словосполучень, до того ж, формальні структури утворюваних словосполучень також залежать від типу лексико-семантичного варіанта. Так, напр., український прикметник *дорогий* у значенні 'який високо ціниться, оберігається, яким дорожать' може як утворювати, так і не утворювати ад'єктивні словосполучення, порівн.: *дорога людина, дорога їй людина*. У значенні 'близький, милий серцю'¹⁰ цей прикметник потребує керованої іменникової (займенникової) словоформи, що вказує на суб'єкта ознаки, порівн.: *дорога Миколі земля*.

І. Вихованець уважає, що керування як тип граматичного зв'язку „грунтується на лексико-граматичному значенні керуючого слова”¹¹. Водночас семантичні впливи елементів прикметниково-іменникового словосполучення є двосторонніми. Базову роль тут відіграє ад'єктив, проте на його значення накладається відмінковий зміст субстантивної словоформи та лексична семантика іменника. Залежний субстантив (детермінант) може вказувати на об'єкт, суб'єкт, адресат, ситуацію ознаки. При цьому характерним є більш обмежене уживання в словосполученні іменників на позначення суб'єкта і широкі, практично не обмежені, валентності прикметника щодо об'єктного актанта. За умов сполучуваності прикметника із залежними іменниками реалізують себе означально-об'єктні, означально-просторові та інші семантико-синтаксичні відношення компонентів конструкції.

Залежна частина ад'єктивно-субстантивного словосполучення в умовах керування розкриває й уточнює семантику опорного прикметника. Субстантивний об'єкт може, зокрема, звужувати сферу вияву ознаки, передавати значення причетності до ознаки, виявляти скерованість ознаки і т. п. Такого впливу керованих слів зазнають передусім полісемічні прикметники в переносних значеннях або інформативно недостатні прикметники; елімінація залежної частини веде в подібних випадках до смислової неповноти або зміни смислу ознаки, порівн.: *Вслід йому гарячим молотом ударив в серце повний жалю і розпуки крик Опусі* (Гр. Тютюнник) (порівн.: *повний крик*); *Ale żaden z nich nie wydał mi się tak wstrętnym i godnym pogardy jak Wokulski* (В. Prus) (порівн.: *tak godnym*).

Ад'єктивні словосполучення із залежним займенником природно повторюють семантико-синтаксичні контакти прикметника з підпорядкованим іменником, порівн.: *знайомий батькові – знайомий йому // znajomy ojcu – znajomy jemu*; однак навряд чи можна твердити про повну відповідність ад'єктивно-субстантивних і ад'єктивно-займенникових груп; порівн., напр., можливості семантичних трансформацій для одних й інших: *знайомий батькові* → *батьків знайомий* → *батьківський знайомий*; *знайомий йому* → *його знайомий*; порівн. у реченнях: *Я задоволений собою* (І. Калинець); *Czy była byś szczęśliwsza, gdy byś, moja miła, wiernego ci wyгнаńca przygody dzielila?* (А. Mickiewicz). Чимало сполучень прикметників із займенниками в силу поширеності уживань утворило стійкі сполуки на кшталт *гарний собою // przystojny sobie*, порівн.: *А грядка та була не грядка [для голубів], а чистий тобі дім...* (В. Винниченко); *Przystojna sobie była...* (Е. Orzeszkowa).

В українській та польській мовах ад'єктивні словосполучення можуть мати залежні безпрійменникові іменники в усіх непрямих відмінках, крім місцевого,

¹⁰ *Словник української мови*, в 11 т., редкол. І. К. Білодід та ін., Київ 1971, т. 2, с. 379.

¹¹ І. Р. Вихованець, *Керування*, [в:] *Енциклопедія. Українська мова*, гол. ред. В. М. Русанівський, Київ 2000, с. 232.

проте найпоширенішими є утворення із субстантивними словоформами в родовому та давальному відмінках. Діапазон семантико-синтаксичних відношень головного і залежного компонента в ад'єктивно-субстантивних словосполученнях з безприйменниковим керуванням є широким і знаходить вираження в конкретних моделях.

1. Adj N₂.

Спектр прикметників, що вимагають залежного субстантива у формі родового відмінка без прийменника, в українській мові обмежений, порівн.: *повний, певний, винний, близький, далекий, свідомий, гідний, вартий, чуйний*, рідко — *зазорісний, цікавий* і под. Польські прикметники, що мають залежну безприйменникову форму в родовому відмінку, складають більш чисельну й різноманітну лексичну групу, напр.: *pełny, godny, chciwy, żądny, syty, bliski, ciekawy, wiadomy, winien, świadomy, godny, wart, chętny, łakomy* і под.

Невелика загалом продуктивність моделі Adj N₂ в українській і польській мовах пов'язана передусім з обмеженими можливостями сильного керування, що його забезпечує родовий безприйменниковий; збільшення подібної сполучуваності в польській мові й, опосередковано, в українській, можна пояснити впливом латинської традиції, порівн. у реченнях: *Tu **вартий** кращої **роботу*** (Леся Українка); *Ukradnie twój pomysł i **przypiszę** jego **sobie**, bo jest **żądny** **sławy**...* (A. Wójcikiewicz).

Незважаючи на таку малу продуктивність словосполучень з родовим без прийменника, частотність їх уживання залишається великою; серед цих комплексів чимало таких, які виявляють нестандартність можливих поєднань, що забезпечує припустимість їхнього метафоричного переосмислення, порівн., скажімо: *гідний свого високого призначення; żądny rozrywek*.

Семантичною специфікою прикметників, що здатні керувати формою родового відмінка, є їхня належність до лексико-граматичного розряду якісних. Якісний характер прикметників, що входять у сполучення Adj N₂, визначає можливість уживання в таких конструкціях як повних, так і коротких ад'єктивів, порівн., напр.: *Молодий я, молодий, **повний сили та одваги*** (П. Тичина); *Аероплан у небі лине гордий, — Хіба він, справді, **захвату не варт?*** (М. Рильський); *Nie warty **gniewu smutek** jest **zbyteczną szatą**...* (J. Iwaszkiewicz); *...Mówię — bom smutny — i sam **pelen winy*** (J. Słowacki).

Словосполучення моделі Adj N₂ передають різного типу об'єктно-означальні відношення. Сильне керування родовим відмінком підтримується інформативною недостатністю прикметника. Прикметник передає значення оцінки, емоційного, психічного або фізичного стану, а залежний компонент або вказує на об'єкт оцінки чи стану, або уточнює межі вияву ознаки. Напр., прикметники *повний // pełny* із залежним компонентом уживаються в значеннях: 1) 'той, що містить у собі щось у властивих йому межах': ***Повен шаплик води** **вщерть*** (А. Головка); *...**Towarowy szedł** za **towarowym**, a **każdy pełny** **róznego **dobytku***** (W. Myśliwski); 2) 'той, що повністю охоплений чимось': *...**В її [хвіртки] прорізі застигає залита місячним сяйвом **повна безнадії** постать Кузьми*** (М. Стельмах); ***Буł pelen energii***.

В українській мові родовий безприйменниковий при прикметниках може одержувати синонімічні форми інших відмінків, переважно орудного безприйменникового¹², порівн.: *свідомий обов'язку — свідомий обов'язком, по-*

¹² Л. А. Булаховський, *Синтаксис (зв'язка) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування)*, Київ 1959, с. 31.

вний диму — повний димом, цікавий нового — цікавий до нового, заздрісний багатства — заздрісний на багатство. За твердженням Т. Молошної, сполучення прикметника з родовим безприйменниковим не мають у польській мові структурно-семантичних варіантів¹³. Проте, як засвідчує мовний матеріал, польські сполучення Adj N₂ можуть одержувати паралелі з прийменниковим керуванням типу *łakomy władzy – łakomy na władzę*. Здебільшого такі моделі різняться прямим та переносним значенням¹⁴, причому сполуки з родовим безприйменниковим частіше уживаються при ад'єктивах вторинної номінації. Отже, зміна валентності прикметників, що мають залежні субстантиви, має певні семантико-синтаксичні обмеження.

Виділяється невелика група українських і польських прикметників одного походження, що утворюють словосполучення моделі Adj N₂: *повний // pełny, винний // winny, свідомий // świadomy, вартий // wartny* та ін., порівн. у реченнях: Пливе човен, *води повен* (народна пісня); ...*Cale to życie, pełne niepokoju i udręczeń, jest kapitalnym głupstwem* (В. Prus); *Gra nie warta świeczki* (прислів'я). Проте в більшості випадків різна продуктивність конструкцій AdjN₂, специфічні можливості сполучуваності прикметників у різних мовах спричиняють те, що аналогічні за смислом структури одержують в обох мовах конструктивно відмінну будову, порівн., напр.: *Jestem Pawła rewna // Я в Павлові вневнена; Jest żądny wrażeń // Він прагне вражень*.

2. Adj N₃

Ця модель в українській і польській мовах серед ад'єктивно-субстантивних безприйменникових конструкцій є найбільш частотною і продуктивною. Словосполучення такого типу формує велика група прикметників, напр.: *вірний друзям; приємний очам; радий гостям; szkodliwy chorym; posłuszny matce; miły ludziom*; порівн. У реченнях: *Жінки ...чоловікам були покірні...* (Гр. Тютюнник); *To była bliska sercu ziemia*.

Спрямоване значення давального відмінка обмежує набір можливих семантико-синтаксичних відношень у межах словосполучення. У таких конструкціях ознака, що передається прикметником, завдяки залежному іменнику доповнюється вказівкою на особу або предмет, відносно якого виявлено цю ознаку.

Значення об'єктно-означальних відношень звичайно одержує додаткову семантику обмежувальності, порівн.: *Моя душа звільняється від пум. Їй необхідна нескінченна путь* (Л. Костенко); *Ab-Ram niechętny wszelkim nowościom przyglądał się pracy podejrzliwie...* (Z. Kossak). У деяких конструкціях залежний давальний може вказувати на суб'єкт ознаки, порівн.: *Ця книжка потрібна Андрієві; Mistrzowi robota jest posłuszna* (прислів'я).

Специфічною особливістю прикметників, що входять у структуру Adj N₃, є наявність у них диференційної семи оцінки, напр.: *Білі каштани, / Світлі вогні, / Де б не бував я, / Любі мені* (А. Малишко); *Wszystko na świecie było już tu obojętne...* (E. Orzeszkowa).

Конструкції моделі AdjN₃ можуть мати синонімічні словосполучення іншої структури; близькими за значенням ад'єктивними конструкціями в українській мові виступають Adj до N₂, Adj для N₂ і Adj з N₅, напр.: *ворожий нам – ворожий до нас; паралельний дорозі – паралельний до дороги; необхідний сту-*

¹³ Т. Н. Молошная, *Адъективные словосочетания в балканских и славянских языках...*, с. 88.

¹⁴ С. Ризнык, *Семантико-синтаксическая сочетаемость имен прилагательных с именами существительными в украинском и польском языках...*, с. 260.

дентам – необхідний для студентів; тотожний слову – тотожний зі словом; порівн.: Але **Толі** грім уже **не страшний** (В. Винниченко) (для Толі не страшний); ...Тимко **любий мені** — і все тут (Гр. Тютюнник) (любий для мене). У польській мові синонімічними Adj N₃ можуть бути моделі Adj dla N₂, Adj z N₆, порівн.: *przychylny uczniom – przychylny dla uczniów; równoznaczny klęsce – równoznaczny z klęską*. Однак синонімічність словосполучень з давальним безприйменниковим і родовим відмінком з прийменником не свідчить про повну тотожність, оскільки прийменник вносить семантику певної вибірковості щодо суб'єкта або об'єкта ознаки (оцінки). Разом з тим, у кожній з досліджуваних мов виділені словосполучення Adj N₃, які не можна замінити прийменниковою конструкцією, порівн.: *Vasyl' був **вдячний йому** (*вдячний до нього, *вдячний для нього); Ona z gracją **jej tylko właściwą** usiadła na fotelu...* (В. Prus) (*właściwa dla niej).

У ряді випадків прикметник, що має залежну іменникову словоформу в давальному відмінку, співвідносний з однокореневим дієсловом, що керує давальним відмінком; такі форми зазвичай характеризуються сильним керуванням: *радий сонцю — радити сонцю; życzliwy ludziom — życzyć ludziom*. Проте словотвірні співвідношення прикметників і дієслів не завжди засвідчують їхню семантичну наближеність. Так, у словосполученні *симпатичний сусідові — симпатизувати сусідові* іменник *susid* в ад'єктивному словосполученні має значення суб'єкта оцінки, у дієслівному — об'єкта оцінки.

Для польської мови характерний поступовий процес витіснення безприйменникових форм давального прикметникового керування прийменниковими. Крім того, подальшого поширення набувають пропозитивно конденсовані ад'єктиви типу *nieprzystępny, niewidzialny* та ін., що не потребують залежних форм; порівн. проте: *Jest **przeciwny tej uchwale** // Він **заперечує проти цієї ухвали***.

3. Adj N₄.

Уживання при прикметниках знахідного безприйменникового в українській та польській мовах — явище поодиноке, скоріше виняткове, аніж системно зумовлене. Значення прямого додатка звичайно закріплюється за формами, залежними від перехідних дієслів, і їхнє використання в інших синтаксичних ситуаціях стає не виправданим. Висловлювалася навіть думка, що „безприйменниковий знахідний відмінок є відмінком виключно придієслівним”¹⁵. Дослідники української мови визначають лише поодинокі факти прямоперехідних форм, керованих прикметниками, причому таких, що мають “вузьку спеціалізацію” вживання; це коротка форма *винен* (*винен борг*), що до того ж має тривалентну структуру (керує також формами давального й орудного відмінків)¹⁶.

У польській мові утворення моделі Adj N₄ без прийменника також є винятком, хоча можливий акузатив міри на позначення кількісно-означальних відношень. Такі конструкції польської мови мають трикомпонентну структуру із залежним числівником та іменником у знахідному (або родовому) відмінку: *wąski jeden krok*, порівн. у реченні: *Wyła to cela **cztery kroki długa**, a **dwa szeroka*** (A. Świątchowski).

4. Adj N₅.

Група прикметників, що здатні керувати безприйменниковим орудним відмінком, порівняно нечисельна. Водночас такі словосполучення вирізняються

¹⁵ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис, за ред. І. К. Білодіда, Київ 1972, с. 44.

¹⁶ А. П. Грищенко, *Прикметник у структурі словосполучення і речення*, [В:] „Українська мова і література в школі”, 1986, № 7, с. 44.

багатством і різноманітністю семантико-синтаксичних відношень компонентів. Конструкції цієї моделі мають високу частотність уживання в українській мові, менш поширені вони в польській. Словосполучення з орудним субстантива нерідко сприймаються в сучасній польській мові як утворення архаїчної, книжної забарвленості, порівн.: *bogaty doświadczeniem, bliski terminem, starszy latami*.

Частину словосполучень моделі Adj N₅ складають конструкції зі слабким керуванням (напр.: *гарний собою; szczęśliwy wielkim szczęściem*), а частину — конструкції із сильним керуванням (напр.: *бідний розумом; ubogi duchem*). До словосполучень із сильним керуванням належать, зокрема, комплекси з прикметниками в переносному значенні. Конструкції такого типу широко вживаються в художніх, публіцистичних контекстах, напр.: *...Там хати садками вкриті, Срібним маревом повиті...* (Леся Українка); — *Nie masz pono wśród nas oficera starszego rangą nad kapitana!* (L. Kruczkowski). Уживання в конструкціях моделі Adj N₅ прикметників у переносному значенні стає можливим завдяки тому, що подібні словосполучення утворюють в основному якісні ад'єктиви.

Основною для словосполучень Adj N₅ є семантика обмежувальності, що може виявлятися з більшою або меншою інтенсивністю, із різними відтінками:

а) ознакою характеризується лише частина предмета: *...Серцем я стала байдужа і словом стала зрадлива* (Л. Костенко); порівн.: *Był duży ciałem*;

б) характеризується внутрішній зміст референта: *Шепче мій край, урожаєм багатий* (А. Малишко); *Czym chata bogata, tym gościowi rada* (прислів'я);

в) передані об'єктно-означальні відношення: *Він був гордий синами*; *...Lonia bardzo toba zajęta* (В. Prus);

г) якщо прикметник має дієприкметникове походження, поширювач указує на суб'єкт процесуальної ознаки, порівн.: укр. [Зорі] осявають лице, шарудять під ногами, і пропалюють у полі *сніговицею витканий плис* (Л. Костенко) (Сніговиця виткала плис). У польській мові подібні семантичні відношення в групі моделі Adj N₅ не зустрічаються;

г) прикметники дієслівного або дієприкметникового походження можуть керувати субстантивом з інструментальним значенням, порівн., напр.: *зшитий дротом; malowany farbą*;

д) залежне слово називає предмет, що зумовив ознаку, отже, між ад'єктивом та залежним від нього субстантивом складаються каузативні відношення, порівн.: *Як несеш гарячу картоплю у кишенях, то грієш об неї руки — і вже щасливий теплом* (Гр. Тютюнник); *Postępowanie było uwarunkowane okolicznościami*.

У цій групі виділяються трикомпонентні словосполучення тавтологічного змісту; залежний комплекс являє в таких випадках неподільне утворення з інформативно поглибленим значенням субстантиву, порівн.: *Вона красива східною красою; Dzień był wprawdzie błady, ale pogodny tą melancholiczną pogodą jesieni, pełną słodyczy* (H. Sienkiewicz).

Дослідники прикметників включають до групи Adj N₅ словосполучення з темпоральною та локативною семантикою¹⁷ типу *батьорий ранками, місями вологий; chwilami smutny*. Проте, оскільки залежний компонент у морфологічному плані практично утворює прислівник, а семантика конструкції є обставинною, такі сполучення доцільно розглядати як моделі з приляганням; порівн. *стом-*

¹⁷ Т. Н. Молошная, *Ад'єктивні словосполучення в славянських і балканських мовах...*, с. 30.

лений вечорами. Як виняток серед ад'єктивно-субстантивних словосполучень з темпоральною семантикою може розглядатися конструкція не з приляганням, а з керуванням. Це українські прикметникові групи з іменниками *дитиною* (*малим, малою*), напр.: *Я була малою горда...* (Леся Українка). Але й ці утворення близькі за сутністю зв'язку до прилягання.

На семантику обмежувальності, що є типовою для конструкцій Adj N₅, нерідко накладається також оцінне значення, що зумовлено якісним характером прикметника. Залежне слово виступає як об'єкт оцінки, а опорний прикметник — як власне оцінна характеристика. Завдяки іменниковому поширювачу обмежувальне значення можуть виявляти навіть загальнооцінні прикметники: *Він неприємний своєю скупістю* (Його скупість неприємна); *Ten człowiek jest wielki rozumem* (Jego rozum jest wielki).

Сполучення прикметника з орудним відмінком у багатьох випадках отримує синонімічні конструкції, частина з яких має таку ж частотність уживання, як і зазначена модель, а деякі з них є ще більш поширеними, виявляючи водночас національно-мовну специфіку. Так, в українській мові паралельно вживаються конструкції типу *хворий грипом* — *хворий на грип*; порівн. також: *радий багатством* — *радий багатству*, *широкий талією* — *широкий у талії*, *багатий врожаєм* — *багатий на врожай*, *глибокий змістом* — *глибокий за змістом* (порівн. з думкою Г. Удовиченка про те, що орудний відмінок без прийменника в ад'єктивному словосполученні „майже не має варіантів”¹⁸). Уживання подібних синонімічних паралелей у польській мові обмежене. Так, не мають синонімів конструкції типу *starszy rangą* (порівн. *старший рангом* — *старший за рангом*).

Здатність прикметника керувати субстантивом пояснюється його функційними можливостями в розширених синтаксичних умовах. Конструкції, побудовані за моделлю Adj N, з одного боку, виявляють властивості словосполучення як окремої одиниці, з другого боку, можуть виступати елементом реченнєвої структури. Найпоширенішою функцією прикметника, що має залежне слово, є предикативна. Більш активними в цьому відношенні є ад'єктивні словосполучення в польській мові. Рідше прикметникове словосполучення використовується в ролі невідокремленого або відокремленого означення, причому в польській мові, на відміну від української, відокремлені прикметникові звороти зустрічаються рідше¹⁹.

Висока частотність уживання прикметникових словосполучень у предикатній позиції, вочевидь, пояснюється тим, що вони є згорнутою структурою вихідного простого речення і мають підвищений предикативний потенціал. Актуалізація змісту прикметника в такій синтаксичній функції потребує конкретизації, уточнення ознаки за допомогою залежних компонентів. Разом з тим, в умовах речення ад'єктивні словосполучення-предикати розширюють кількість своїх валентностей за рахунок координації з підметом. Знаходячись у позиції атрибута, прикметник як компонент ад'єктивного словосполучення, з одного боку, граматично залежить від опорного субстантиву, з другого — має поширювачі. Таким чином, прикметник вступає в подвійні синтаксичні зв'язки.

Прикметники керують безприйменниковими формами іменників у всіх слов'янських мовах, крім болгарської та македонської, які не мають системи відмінків, напр.: рос. *свойственный человеку*; білорус. *заняты думками*;

¹⁸ Г. М. Удовиченко, *Словосполучення в сучасній українській літературній мові...*, с. 105.

¹⁹ І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах...*, с. 116.

чес. *Věrný zasadam*; словац. *Podobny bratrovi*; хорв. *Izobilan žitom*; порівн. у реченнях: рос. *он обладал сильным, полным металла баритоном* (Ю. Нагибин); білорус. *шкурка вырабу не варта* (прислів'я); словац. *stračilo Užmami zbu-zasa plnúknih...* (M. Urban). Водночас у різних слов'янських мовах виявляються своєрідні тенденції використання конструкцій подібного типу. Скажімо, безпрійменникове вживання орудного відмінка в словенській та лужицьких мовах неможливе.

Вивчення семантико-граматичних співвідношень у різних мовах, зокрема в українській і польській, має як теоретичне, так і прикладне значення, насамперед у методиці викладання мов як іноземних, лексикографічній діяльності, практиці перекладу.